

Atıf / Citation

TOĞAY, A. H. (2023). "İstemi Yabgu ve Hüsrev Anuşirvan Arasındaki İpek Yolu Hâkimiyet Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Türkiyat*, 33: 189-206.

Geliş / Submitted 01.06.2023

Kabul / Accepted 09.09.2023

DOI 10.34189/gtd.33.010

İSTEMİ YABGU VE HÜSREV ANUŞIRVAN ARASINDAKİ İPEK YOLU HÂKİMİYET MÜCADELESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on the Silk Road Struggle between Istemi Yabghu and Khosrow Anoushirvan

Ali Hüseyin TOĞAY*

Öz

Bu çalışma, İstemi Yabgu ile Hüsrev Anuşirvan arasındaki İpek Yolu hâkimiyet mücadelesine yoğunlaşmaktadır. Sasaniler ve Göktürkler arasındaki ilk siyasi ve ticari temaslar, Orta Asya bölgesinde İpek Yolu güzergâhındaki bazı önemli ticari şehirleri elinde tutan Akhunların bertaraf edilmesi üzerine başlamıştır. İki devlet arasında varılan mutabakat sonucunda, Akhun devletine karşı savaş ilan edilmiş ve bu savaş sonucunda Akhunlara ağır darbe indirilerek, toprakları mezkûr devletler arasında paylaştırılmıştır. Ancak iki devlet arasındaki bu dostluk, çok kısa süre sonra İpek Yolu egemenliği nedeniyle bozulmuştur. Çin'den başlayıp Orta Asya bölgesinde birden fazla güzergâhı izleyen Tarihi İpek Yolu sırayla; İran, Irak, Suriye, Anadolu ve oradan Avrupa'ya kadar uzanan küresel bir ticaret ağını oluşturmaktaydı. Bu ticaret ağını ele geçirmek isteyen Göktürk ve Sasani devletleri birbirleri ile kıyasıya mücadele içerisine girmişlerdir. Bahsedilen bu mücadele, Ötüken'den Tisfon'a hatta Konstantinopolis'e kadar geniş bir alanı kapsamıştır. Göktürkler ve Sasaniler arasındaki çatışmalara dâhil olan Bizans da, Göktürkler ile yaptıkları geçici bir ittifak sayesinde ezeli rakibi olan Sasanileri güç durumda bırakma fırsatını yakalamasına rağmen bu konuda başarılı bir politika takip edememiştir.

Anahtar Kelimeler: İstemi Yabgu, Hüsrev Anuşirvan, İpek Yolu, Soğd, Bizans, Akhun

Abstract

This study focuses on the Silk Road domination struggle between Istemi Yabghu and Khosrow Anoushiroan. The first political and commercial contacts between the Sassanids and the Göktürks started with eliminating the White Huns, who held some important commercial cities on the Silk Road route in Central Asia. Consequentially, after the agreement reached between the two states, war was declared against the Akhun state, and as a result of this war, the White Huns were dealt a heavy blow, and their lands were divided among the aforementioned states. However, this friendship between the two states was soon destroyed by the Silk Road's dominance. The historical Silk Road, the gates from China, formed a global trade network that followed more than one route in the Central Asian region, stretching from Iran, Iraq, Syria, Anatolia, and from there to Europe in the region. Göktürk and Sassanid states, who wanted to seize this trade network, entered into

* Dr., Kocaeli/TÜRKİYE. alihuseyintogay25@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7504-8912

a fierce struggle with each other. This struggle covered a wide area, from Ötüken to Ctesiphon and even Constantinople. Even though Byzantium, which was involved in the conflicts between the Göktürks and the Sassanids, had the opportunity to put their arch-rival Sassanids in a difficult situation thanks to a temporary alliance with the Göktürks, they could not follow a successful policy in this regard.

Keywords: İstemi Yabghu, Khosrow Anoushirvan, Silk Road, Sogd, Byzantium, White Huns

GİRİŞ

MS 6. yüzyılda, dört büyük devlet olan Göktürk, Akhun, Bizans ve Sasani Devletlerinin varlığına şahit olmaktayız. İlk iki Türk devleti, Orta Asya'da egemenlik sürerken, Bizans Anadolu'da, Sasaniler ise İran bölgesinde varlıklarını idame ettirmeye çalışmışlardır. Bu devletlerin ve tacirlerinin temel hedeflerinden biri, belki de en önemlisi, Çin'den başlayıp Akdeniz'e kadar uzanan İpek Yolu'na egemen olma düşüncesi idi; çünkü bu yola sahip olmak, sadece dönemin küresel ticaret ağını kontrol etmek değil, aynı zamanda Doğu ve Batı coğrafyaları üzerinde de siyasi açıdan söz sahibi olmaktı. Bahsedilen yüzyılda, İpek Yolu mücadelesinin daha çok Göktürk ve Sasani Devleti ekseninde şekillendiğini bilmekteyiz. Bu eksenin ortasında yer alan Akhun Devleti, Sasani ve Göktürk ittifakı sonucunda yıkıldı. İstemi Yabgu ile Hüsrev Anuşirvan arasındaki bu ittifak anlaşması; Dîneverî, Bel'amî, Mes'ûdî, Ya'kübî ve İbnü'l-Belhî gibi Arap ve Fars tarihçilerinin gözünden de kaçmamıştır. Akhunların yıkılışı ve topraklarının da bu iki lider arasında paylaşılması sonucunda Göktürk ve Sasani arasındaki "İpek Yolu" sorununu da gün yüzüne çıkmasına sebebiyet verecektir. Bu açıdan kaleme alınan çalışma, iki devlet arasındaki mücadelelerin nasıl başladığı yanı sıra İstemi Yabgu ile Hüsrev Anuşirvan arasındaki çatışmaların hangi yönde seyrettiği konusuna da ışık tutması açısından önemlidir. Bu konunun kısmende olsa Sasaniler zamanında kaleme alınan *Kâr-nâmê-î Anuşirvan* adlı Pehlevice kaynağa yansımaları kayda değerdir.

İpek Yolu rekabeti dışında, Sasani ve Göktürk ilişkilerinin zedelenmesine neden olacak olan Göktürk elçilerinin öldürülmesi olayı da aslında, Bizans ve Göktürk ittifakını doğuracaktır. İki devlet arasındaki bu ittifakı sekteye uğratmak isteyen Hüsrev Anuşirvan'ın, İstemi Yabgu'yu kendi safına çekmeye çalışması Süryani tarihçi John of Ephesus'un da dikkatini çekmiştir. İstemi Yabgu'nun, Sasanilere karşı tatbik edeceği siyasi ve ticari politikalarını, Soğdlu tacirlerin menfaatlerine gölge düşürmeyecek şekilde yürütmeye çalışması oldukça ilginçtir. Bu bağlamda mevcut çalışma, Soğd elçilerinin, Göktürk ve Bizans arasında nasıl bir siyasi ve ticari görev üstlenmiş olduğu konusuna da değinmektedir. Buna ek olarak, Hüsrev Anuşirvan'ın, Göktürklerle ticari alışveriş yapmak istemediği gerekçelerinin yanı sıra Sasani ve Göktürk mücadelesine dâhil olacak olan II. Justinian'ın, Hüsrev Anuşirvan'a karşı neden İstemi Yabgu ile hareket etmek istediği meselesine de işaret etmektedir. İşte tam da bu konular hakkında bilgiler aktaran Bizans tarihçisi Menander Protector'un çalışması önemlidir.

Bu makalede ilk olarak, Sasani ve Göktürk arasındaki İpek Yolu mücadelesinin iyi şekilde anlaşılması için İpek Yolu'nun tarihçesi üzerinde kısaca durulacaktır. Ardından Sasani ve Göktürk Devletleri arasındaki diplomasi ve ticari faaliyetleri yürütmeyi üstlenen Soğdluların kim olduğu ve nerede yaşadıkları bilgisine değinilecektir. Daha sonra, iki devlet arasındaki ilk münasebetlerin ne zaman başladığı ve hangi çerçevede geliştiği üzerinde yoğunlaşacaktır. Devamında çalışmanın asıl konusunu teşkil eden İstemi Yabgu ve Hüsrev Anuşirvan arasındaki İpek Yolu mücadelesi, kaynaklar ışığıyla tartışılacaktır. Sonuç bölümünde ise, bu mücadelenin nasıl sonuçlandırıldığının değerlendirilmesi yapılacaktır.

Türkçe literatürde dolaylı yönden bu konuya değinen birçok çalışma mevcuttur. Ancak müstakil olarak bu konu üzerine yoğunlaşan çalışmaların sayısı yetersizdir. Bu çalışma söz konusu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı amaçlamasının yanında İstemi Yabgu ve Hüsrev Anuşirvan'ın birbirlerine karşı nasıl politikalar takip ettiği meselesini kadim ve modern kaynaklar ışığında ele almayı hedeflemektedir.

1. İPEK YOLU'NUN KISA TARİHÇESİ

İpek Yolu'nun tarihi çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Bu isimlendirme ilk kez, Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından 1877 yılında kullanıldı (Frye 1998:153; Stavisky 2002: 401; Yıldırım 2016: 292). İpek Yolu'nun ilk defa hangi tarihte açıldığını ortaya koymak güçtür. Bazı modern araştırmacılar, Chang Kien veya Zhang Qian olarak bilinen Çinli elçinin, Çin İmparatoru Wuti/Wudi (MÖ 140-88) tarafından siyasi amaçlı olarak iki kez batıya gönderilmesi ile İpek Yolu ticaretinin temellerinin atıldığından bahseder (Badamchi ve Paşazanos 1393/2014:17; Beckwith 2009: 77). Liu Xinru eserinde Çin İmparatoru Wudi'nin, Yuezhi (Yüesçiler) ile Xiongnu (Hunlar) arasında meydana gelen çatışmayı duyar duymaz, Hunlara karşı Yüesçiler ile ittifak yapmak için Chang Kien adlı elçisini görevlendirdiğini yazar (Xinru, 2010: 6). Chang Kien'in batıya ilk seferi, MÖ 139 veya MÖ 138 yılından MÖ 126 yılına kadar sürdü. Bu seferi sırasında, Dayuan (Fergana), Kangju (Kansu), Dayuezhi (Kuşan) ve Daxia (Tohoristan) olmak üzere dört bölgeden geçti. Kendisi; Soğd, Hindistan ve Part ülkesinden geçmemesine rağmen bu bölgelerin varlığından haberdardı (Badamchi ve Paşazanos, 1393/2014: 17). İkinci seferini ise MÖ 119 ve MÖ 115 yıllarında gerçekleştirdi. Ardından ülkesine dönerek, gezip gördüğü tüm yerleri ayrıntılı olarak Çin imparatoruna aktardı. Chang'ın bu yolculuğu, İpek Yolu'nun hayata geçirilmesi konusundaki ilk adımı teşkil etti. Zira onun bu yolculuğu sayesinde, batı bölgesi hakkında, Çin'e bilgi akışı sağlandı. Bu bilgi akışı siyasi, sosyal olduğu kadar; ticari ve kültürel bilgileri de içermekteydi (Badamchi ve Paşazanos 1393/2014: 17; Morsalpour ve Fedavi 1396/2017: 65).

İpek Yolu'nun üç önemli güzergâhı bulunmaktaydı. Bunlar sırasıyla, Kuzey, Orta ve Güney Yollarıdır. Türk tarihi üzerine dikkate değer çalışmaları olan Jean Paul Roux

kaleme aldığı eserinde, bu güzergâhlar hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Roux 2007: 31-33; Lalitha 1991: 894-902). Dünya tarihinde ilk ipeğin, Çin'de üretildiği bilinmektedir. İpeğin ilk olarak nasıl ortaya çıktığı konusunda da net bilgilere sahip olunmamakla birlikte bu konuda hikâye tarzında anlatımlar mevcuttur. Hikâyeye göre İpek, Çin Kralı Huang-ti döneminde yaşayan ve Huang-ti'nin hizmetçisi olan Lei-tsu tarafından keşfedilmiştir (Boulnois 1966: 17). Ancak bazı araştırmacılar bundan farklı olarak, İmparator Fu Hsi'nin, Lei-tsu'den iki asır önce, İpek telli bir müzik aleti yaptığından bahseder. Bu da İpeğin, Huang-ti döneminden daha önce bilindiğini gösterir (Boulnois 1966: 18). İpeğin, müzik aletleri dışında; kâğıt, halı, bayrak, ev döşemeleri; ama en çok da elbise yapımı konusunda değerli olduğu bilinmektedir. İpekten elde edilen bu ve bunun gibi ürünler, tacirler tarafından İpek Yolu üzerinde kurulan pazarlarda satılırdı. Bu açıdan tarih boyunca hüküm sürmüş birçok devlet, ticari açıdan büyük kârlar getiren İpek Yolu'nu ele geçirmek istemişlerdir. Bu devletlerden biri Ahamenişlerdi (MÖ 550-MÖ 330). Ahameniş şahları, İpek Yolu ve bu yol üzerinde bulunan stratejik şehirlere büyük önem vermiştir. Örneğin, Ahameniş İmparatoru Darius (MÖ 522-486), Behistun Kitabesinde; Herat, Bactria, Chorasmia (Harezmi) ve Soğd gibi, İpek Yolu güzergâhında bulunan şehirleri ele geçirdiğini belirtmiştir (Schmitt 1991: 49-77). Partların da (MÖ 250-MS 224) Ahamenişler gibi, İpek Yolu hakkında malumatlarının olmasının yanı sıra, bu yol sayesinde ticari açıdan büyük gelirler sağlamayı hedeflemiştir. Part Şahı II. Mehrdad'ın (MÖ 123- 88/87) Çin ile yaptığı ticari anlaşma buna kanıttır (Wolski 1383/2004: 109; Debevoise 1938: 203).

Kadim İran devletleri dışında Roma'nın da İpek ürünlerini ve bu ürünlerin pazarlandığı İpek Yolu güzergâhlarını yakından takip ettikleri bilinmektedir. MÖ 46 yılından itibaren İpekli ürünlerin, İpek Yolu güzergâhları vasıtasıyla Roma ülkesine girmeye başladığı kaydedilmektedir. MÖ 30 yılında Roma, Mısır'ı ele geçirdikten sonra Doğu ve Batı arasında ticaretin nasıl yapılabileceği konusuna odaklandı. Bu arada Romalıların en büyük rakibi olan Eşkaniler, İpek Yolu üzerinden Roma'ya pahalı ipek malları satmaktaydı (Tezcan 2004: 99). Göktürk ve Sasani dönemlerine geldiğimizde, İpek Yolu'nun öneminin daha da arttığına tanık olmaktadır. Zira bu iki devlet dışında, Akhun ve Bizans'ın da bu yolu hâkimiyeti altına almak istemeleri, İpek Yolu mücadelesinin oldukça geniş coğrafyalara yayılmasına neden olacaktır.

2. SOĞD KAVRAMI VE SOĞD COĞRAFYASINA KISA BİR BAKIŞ

Soğd kelimesi kaynaklarda farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Örneğin; Avesta'da, Suγd- Suγδ, Elam dilinde Šu-ug-da, Çince Su-ve Su-te, Grekçe Sughdiane, Akadça Su-ug-da, Part, Süryani ve Eski Türkçe'de syd' q, soγdāq şeklinde kaydedilmiştir (Pavel 2017). Bununla birlikte Soğd adının, Kül Tigin kitabesinde de geçtiği görülmektedir (Tekin 1968: 272).

Soğd coğrafyasının tam olarak nerede olduğu konusunda araştırmacılar arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin Masao Mori, Soğdluların anavatanını Orta Asya olarak tanıtır (Masao, 1983: 340). Vaissière, Soğd coğrafyası sınırlarının net olarak çizilemediğini; ama güneyinde Amuderya, kuzeyinde ise Sirderya olduğunu ve merkezinde ise kaynaklarda “Soğd Nehri” olarak anılan Zerefşan Vadisi’nin olduğunu ifade eder (Vaissière 2005: 16). B. I. Marshak ise; “Zerafşan ve Kaşka Derya nehirlerinin havzaları, Soğd bölgesini oluştuyordu” şeklinde bir açıklama yapar (B. I. Marshak ve N. N. Negmatov 1992: 237). Türk tarihi ile ilgili dikkate değer çalışmaları olan Barthold, Zerefşan havzasında Semerkant’la Buhara arasındaki yerin adının Soğd olduğunu yazar (Barthold 1927: 16). Soğd dili üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınan Badrozaman Gharib, Zerafşan vadisi ile Pencikent, Semertkant, Seyhun ve Ceyhun nehrine kadar uzanan bölgelerin yanı sıra Buhara, Taşkent ve Fergana’yı da Soğd coğrafyası içinde değerlendirir (Gharib 1376/1997: 253). Bu konuda görüş bildiren Oswald Szemerényi, Amuderya ve Sirderya nehirlerinin arasındaki bölgenin Soğd olduğunu yazmakla birlikte en önemli şehrinin de Semertkant olduğunu belirtir (Szemerényi 1980: 26). Bu tartışmaya dâhil olan Guy Le Strange, Soğd’un tam olarak Semertkant ve Buhara arasında yer aldığını ve bu bölgenin Zerefşan nehrinden beslendiğini kaydeder (Strange 1930: 460).

Sasaniler zamanında Pehlevice kaleme alınan *Şahrestānīhā ī Ērānšahr adlı* Pehlevice eserde, Soğd’un yedi bölgeye ayrıldığı ve her bölgenin bir şahı olduğundan bahsedilir (Daryae 2002: 18). Kadim İrânlıların kutsal kitabı Avesta’da, Ahura Mazda’nın yaratmış olduğu ikinci şehrin Soğd olduğu yazılmaktadır (Dusthah 1371/1992: 660). Soğd bölgesi İslami dönemde Maverâünnehir olarak telaffuz edilmiştir (el-İstahrî 1340/1961: 225). Örneđin, İslam coğrafyacısı Makdisi, Buhara ve Semertkant bölgelerini, Soğd olarak adlandırır (Makdisi, 1385/2006: 14). Yazarı bilinmeyen *Mücmelü’t-Tevârih ve’l-kısas*, adlı eserde Semertkan’ın, Soğd olarak isimlendirildiği yazılır (Mücmelü’t-Tevârih ve’l-kısas 1318/1939: 177). İbn Havkal ise, Buhara, Kışş ve Nesef gibi şehirlerin Soğd’un içinde olduğu haberini verir (İbn Havkal 2014: 372). Ya’kübî, Soğd şehrini, Maverâünnehir şehirleri içinde hesaplar (Ya’kübî 1382/2003: 221). Kabaca ifade edecek olursak, Soğd coğrafyası bugünkü; Tacikistan, Dođu Özbekistan, Batı Kırgızistan ve Güney Kazakistan bölgelerini kapsamaktaydı.

Soğd tarihi çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Bazı modern eserler Soğd’un, MÖ 540 yılında Ahamenişler tarafından ele geçirilerek onların bir satrabı hâline dönüştüğu yönünde bilgi vermektedir (Vaissière 2005: 17; Vaissière 2011; Pierre 1382/2003: 269) Soğdluların, Yunan ve Ahameniş arasında vuku bulan savaşlarda, Ahamenişlerin safından yer aldıkları bilinmektedir (Dresden 1983: 1216). Büyük İskender, Ahamenişleri yıktıktan sonra Soğdluları egemenliği altına aldı (Vaissière 2005: 17). Ardından bir süre Selevkos krallarının hâkimiyeti altında yaşayan Soğdlular, daha sonra Selevkoslardan bağımsız şekilde yaşamlarını idame ettirdiler (Azarpay 1981: 3). Akhunların egemenliği altına da giren Soğdlular, (B. I. Marshak ve N. N. Negmatov 1992: 240) en parlak dönemlerini Göktürkler zamanında yaşadı. Zira

Göktürk Kağanlarının onları her konuda destekledikleri bilinmektedir. Soğd ve Göktürk ilişkileri, Göktürk Kağanı Bumin döneminde başladı. Çinliler, Göktürklerle münasebet tesis etmek için önce, onları kendilerinden daha iyi tanıdıklarına inandıkları Arı-no-p'an-t'o adlı Soğdlu birini seçip onu elçi olarak Göktürk Kağanı'nın yanına göndermişlerdir (Tashağıl 2015: 185). Göktürklerin, MS 555-563 yıllarında Juanjuanları hezimete uğrattıktan sonra Soğd'dan kuzeydoğuya uzayan bölgeler Göktürklerin eline geçti (Marshak 2002: 304). Soğdluların, Göktürk idaresinde kritik görevler üstlendikleri de bilinmektedir. Örneğin, Göktürk Kağanı İllig Kağan kendi soydaşları olan Göktürkler yerine Soğdluları devlet makamlarına getirmiştir (Masao 1983: 340; Marshak 2002: 304). Bunun yanında Göktürk yönetiminin himayesi olmadan Yedisunun ve Kazakistan'ın güney batısının Soğdlular tarafından kolonileştirilmesinin imkânsız olacağı bilgisi mevcuttur (Marshak 2002: 301). Yönetim merkezi Semerkant olan bir Yabguluk (Soğd Yabguluğu) ve ona bağlı beş tudunluğa ayrılmış, Göktürkler'e bağlı şehir devletçikleri hâlinde yaşamlarını idame ettirdikleri bilgisi de mevcuttur (Aydınlı 204: 104). Larissa Baratova da, Batı Göktürk Kağanı Datou (Tardu) Kağan'ın kendi kızını Daisheby adlı bir Soğdlu yönetici ile evlendirerek Soğd ve Göktürk ilişkilerini perçinlendiğini açıklar (Baratova 2001: 148). Soğdlu tacirler de bundan istifade ederek, Avrasya da Türkler yerine ipek satarak çok kâr etmişlerdir (Xinru 2010: 6). Anlaşılacağı üzere Soğdlar, Göktürk Kağanlarının onlara verdikleri destekler sayesinde gerek ticari gerekse de siyasi açıdan nüfuzlu hâle gelmişlerdir. Bu durum karşısında akla hemen Göktürklerin neden Soğdlulara bu kadar imtiyaz verdikleri sorusu gelmektedir. Göktürk Kağanlarının, Soğdluların uzman oldukları ticaret konusundaki faaliyetlerinden/kârlarından yararlanmak için onlara destek vermiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. İşaret edildiği gibi, Soğdlular devrin en seçkin tacirleri olarak tanınmaktaydılar. Elbette bunun temelinde onların, henüz küçük yaşlardan itibaren ticaret konusunda eğitim aldıkları ve erkeklerinin, 20 yaşına geldiğinde ticaret için birçok ülkeye gönderildikleri gerçeği yatmaktaydı (Masao1983: 340).

3. İSTEMİ YABGU İLE HÜSREV ANUŞİRVAN ARASINDAKİ POLİTİK İLİŞKİLER VE AKHUNLARIN YIKILIŞI

Göktürk Kağanlığı'nın batı kanadı lideri olan İstemi Yabgu (552-576) ile Hüsrev Anuşirvan (MS 531-579) arasındaki ilk temas politik bağlamda gerçekleşti. Bunun nedeni, iki devletin de Akhunların¹ egemen olduğu İpek Yollarının kontrolünü sağlamak istemeleriydi. Akhunlar, MS 5. yüzyılda Orta Asya dünyasının güçlü devletleri arasında yer almaktaydı. Sasani ve Göktürk devletleri de, Akhunların bu gücünü kırmak için birbirleri ile ittifak yapmayı çıkarlarına uygun görmüşlerdir.

¹ Akhun adı kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Örneğin; Çin kaynaklarında, Yen-tai-i-li-t'o, Hua, Süryanice "eptalit", "aβdel", Ermeni kaynaklarında "hep't'al", Arap ve Fars kaynaklarında ise Haytal, Eftalit olarak zikredilmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Litvinsky 1996: 138-139; Eberhard 1942: 106).

Sasanilerin, Akhunlara karşı bu ittifakı daha çok istedikleri kuvvetle muhtemeldir.² Zira Akhunların, MS 5. yüzyıldan itibaren Sasani Devleti içerisinde özellikle politik anlamda büyük nüfuz elde ettikleri bilinmektedir. 531 yılında Sasani tahtına geçen Hüsrev Anuşirvan öncelikle yıllarca Sasanilere kötü günler yaşatan Akhunları ortadan kaldırmayı hedefledi. Bu hedefini ise, gün geçtikçe Orta Asya'da büyük bir imparatorluğa dönüşen Göktürklerin yardımıyla gerçekleştirmeyi planladı. Bu bağlamda, İstemi Yabgu ve Hüsrev Anuşirvan arasında elçiler gidip geldi (Dursun 2002: 12). Bunun sonucunda İstemi Yabgu, iki devlet arasındaki ilişkileri perçinlemek için kızını, Anuşirvan ile evlendirdi (Ya'kübî 1382/2003: 204; İbnü'l-Belhî, 1385/ 2006: 98; Kafesoğlu 1972: 100; Grousset 2011: 95; Potts 2018: 299). Ardından varılan ittifak sonucunda iki devlet, Akhunlara³ karşı savaş ilan etti (Gibb 1923: 3; Bivar 1983: 215; McGovern 1939: 418). Hüsrev Anuşirvan ordusuyla birlikte, Akhun toprakları olan; Zabulistan, Kabulistan ve Çağaniyan bölgesini kuşattı (Dîneverî 1371/1992: 50; Daffinâ 1395/2016: 26). Bu arada İstemi Yabgu da askerleri ile Horasan bölgesine doğru ilerleyip; Chaj, Semertkant, Fergana gibi stratejik şehirleri ele geçirerek Buhara'ya kadar ulaşarak Akhunlara karşı önemli bir hamle yaptı (Dîneverî 1371/1992: 51). Kaynaklarda "Gol-Zarriun" veya "Buhara Savaşı" olarak geçen bu savaş sonucunda, Akhun devleti ağır yenilgiye uğratıldı ve toprakları, Ceyhun bölgesi sınır olmak kaydıyla Göktürkler ile Sasaniler arasında paylaşıldı (Bivar 2003: 198-201; Khodadad 2017: 143).⁴ Bu pay sonucunda Sasaniler; Sind, Bust, Rukhkhaj, Zabulistan ve

² Sasani ve Akhun arasındaki çatışmalar ilk olarak Sasani Şahı Behram Gur zamanında (MS 421 – 438) başladı. Akhunların 425 yılında Kuşan topraklarını istila etmeleri ile Doğu'da İran'a komşu oldular ve ardından İran'a akınlar yapmaya başladılar. Sasani şahı da, Akhun saldırılarını bertaraf etmek için harekete geçti. Merv yakınlarında meydana gelen ve kaynaklarda "Kuşmēhan Savaşı" olarak adlandırılan bu savaş, Sasanilerin üstünlüğü ile sonuçlandı. Behram Gur bu savaş sonucunda birçok ganimet elde etti (Bel'amî 1353/1974: 654-655; Klîma, 2016: 514-522). Akhunlar bu savaşın intikamını çok geçmeden Behram Gur'un halefi, II. Yazdigirt'i (MS 439- 457) Talkan bölgesinde yenerek aldılar. Firuz dönemine geldiğimizde (MS 459-484) Akhunlar, Sasani ülkesinde oldukça etkin roller oynamaya başladı. Firuz tahta çıkmadan önce rakibi, III. Hüzmüz'ü bertaraf etmek için Akhun kralı Aksungur'dan yardım istedi (Enoki 1959: 21-25). Kendisi bunun karşılığında Akhunlara vergi verecekti. Ancak Akhunların desteği ile tahta çıkan Firuz, Akhunlara verdiği sözleri yerine getirmediği için iki devlet arasında savaşın vuku bulmasına sebebiyet verdi. Firuz ve Aksungur arasındaki ilk savaş, Aksungur'un üstünlüğü ile sonuçlandı. Aksungur, Firuz'u öldürmek yerine onu bağışladı. Tabii bunun karşılığında bir daha savaş yapmamak, sınırı yeniden kesin bir şekilde belirlemek, haraç vermek, Tanrı adına ant içmek sureti ile onu bağışladı. Firuz, büyük üzüntü ile ülkesine geri döndü. Ama kendisi bu yenilgiyi sindiremediği için Akhunlara karşı savaş ilan etti. Firuz ve Aksungur arasındaki ikinci savaş da Aksungur lehine sonuçlandı. Firuz bu sefer bu savaş sonucunda öldürüldü (Konukçu 2002: 1313; Frye 1983: 322). Sasani şahı Kubad'ın da tıpkı Firuz gibi, Sasani tahtına oturabilmek için Akhunlardan yardım istediği bilinmektedir (Procopius 1914: 34; Frye 1984: 322).

³ Bazı modern araştırmacılar bu zamanda Akhun kralının adını Ğâtfar olarak zikrederken bazı araştırmacılar ise Warâz olarak kaydetmektedir (Bivar, A. D. H, 2012, "Hephthalites", *Encyclopedia Iranica*, vol. XII, p. 198-201).

⁴ Akhun topraklarının iki devlet arasında hangi tarihte paylaşıldığı konusunda modern eserler farklı tarihler aktarmaktadır. Örneğin, McGovern, 565 yılını belirirken, İbrahim Kafesoğlu 557, Peter Golden, 557 ve 563 arasını, Litvinsky 560 ile 563 arasını, Vaissière 560, Von Gabain, 565, Gibb ise iki ordunun 563-568 yıllarında Akhunlara saldırdığını yazar (McGovern 1939: 418; Kafesoğlu 1972: 100; Golden 2011: 38; Vaissière 2011; Gibb 1923: 39; Litvinsky 1996: 147; Gabain 1983: 613).

Tokharistan gibi şehirleri ele geçirirken, Göktürkler ise Soğd bölgesinin hâkimi oldu (Daffin 1395/2016: 26; Litvinsky and Harmatta 1992: 359). Bununla birlikte Anuşırvan'ın Maveraünnehir bölgesini de kontrolü altına alması Sasanilere bazı siyasi ve ticari avantajlar sağladı (Potts 2018: 298). Sasanilerin bu bölgede elde ettiği avantajların kısa vadeli olduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü Göktürklerin, Akhun şehirlerinin çoğunu egemenliği altına alması onları Türkistan bölgesinde daha da etkin hale getirecek ve bu durumun da açıkça Sasanilerin aleyhine olacağı aşıkrdır.

Taber, Mes'üdü ve onları referans alan bazı araştırmacılar da, Akhun kralının Hüsrev Anuşırvan tarafından öldürüldüğüne işaret ederek, Akhunlara en büyük darbeyi Anuşırvan'ın vurduğuna işaret etmektedirler (Taber 1398/2019: 184; Mes'üdü 1396/2017: 148; Brunner 1984: 729-730; Reza 1389/2010: 92). Ancak Eberhard'a göre Eftalitleri (Akhun) ortadan kaldıran Göktürklerdir (Eberhard 1947: 175). Akhunların ortadan kaldırılması konusunda, Sasanilerin mi yoksa Göktürklerin mi daha etkin rol oynamış olduğu konusunu net olarak ortaya koymak güçtür. Ancak İstemi Yabđu'nun yardımı olmadan, Hüsrev Anuşırvan'ın, yıllarca Sasanilere korkulu günler yaşatmış olan Akhunları bertaraf etmesi pek mümkün değildi. Bu açıdan, bu konuda Göktürklerin daha aktif rol oynadıkları kuvvetle muhtemeldir.

İki devlet arasındaki bu ittifak uzun sürmeyecektir. Çünkü Göktürklerin, Sasanilerin elinden Belh ile Kunduz'u yani Baktriya'yı ele geçirmesi sonucunda bu ittifak bozulacaktır (Grousset 2011: 95). Ancak bu anlaşmanın Hüsrev Anuşırvan yüzünden bozulduğu muhtemeldir. Zira Sasani şahu Anuşırvn, bu toprak paylaşımında, zaferdeki cüzi katkısına nisbetle arslan payını almış olmasına rağmen, bu durumdan pek mutlu değildi; zira kendisi ticari kervanyolu'nun Mveraünnehir güzerghını da ele geçirme niyeti taşımaktaydı. Bu maksatla, kendi ülkesinden Akdeniz limanlarına ve Bizans'a yapılmakta olan ipek nakliyatını durdurdu. Böylece hem ipek ticaretinin ünlü kervancıları olup son taksimde Göktürlere bağlanan Soğd ahalisinin faaliyetini baltalayarak huzursuzluk çıkarmak, hem de Türkleri ipek transit vergisi gibi yüksek bir gelirden mahrum etme düşüncesi taşımaktaydı (Kafesoğlu 1972: 100), Ancak Akhunların yıkılmasından sonra Göktürklerin gerek siyasi gerekse de ticari açıdan Sasaniler karşısında etkin bir güç olarak ortaya çıktığı kuvvetle muhtemeldir (Reza 1389/2010: 93). Bunun en önemli göstergesi de İstemi Yabđu'nun Orta Asya'daki kritik İpek Yolu güzerghını kontrolü altına almasıydı (Togan 1981: 54; Harmatta ve Litvinsky 1992: 359; Sinor, D ve Klyashtorny 1992: 327). Akhunların inkırzından sonra Göktürklerin, İran'ın doğu ve kuzeyinde Sasaniler açısından büyük tehlike arz ettiğini anlayan Hüsrev Anuşırvan, Türk saldırılarına karşı İran'ın sınır bölgelerindeki surları ve kaleleri güçlendirdi (Meşkr 1388/2009: 901; Rubin 2008: 153). Anlaşılacağı üzere, Akhunların yıkılışından sonra Göktürklerin, Sasaniler karşısından daha etkin hle geldiği ve Anuşırvan'ın da bu durumdan endişe duymasından ötürü, Göktürklerin kontrolündeki bölgeler üzerine sefere çıkması, iki devlet arasındaki ittifakın bozulmasına neden olacaktır. Hüsrev Anuşırvan'ın, Hürmüz adındaki oğlu ve varisini, Göktürkler ile savaşması için görevlendirdiğini;

ancak Göktürklerin Horasan bölgesinden çekilmesi ile herhangi bir savaşın yaşanmadığı bilgisi mevcuttur (Şehbazi 1389/2010: 537).

4. İSTEMİ YABGU VE HÜSREV ANUŞIRVAN ARASINDAKİ İPEK YOLU MÜCADELESİ

Bir önceki bölümde Sasani ve Göktürk arasındaki siyasi münasebetler üzerinde durulmakla beraber, Göktürklerin, Sasaniler karşısında güçlü bir devlet hâline dönüştüklerine işaret ettik. İşte tam bu dönemlerde, Menandar eserinde Soğd tacirlerinin, İstemi Yabgu'dan, Sasani Devletine bir elçi gönderilerek onlardan gerek İran'da güvenli şekilde seyahat etmelerini gerekse de Medes (Med) 'lilere (Sasanilere) ipek satılması konusunda izin alınmasını talep ettiklerini yazar (Menander Protector 1985:111). Gumilev de Soğdluların, İpek ticareti konusunda İran yollarının, Kafkas ve Hazar yollarından daha güvenli olduğunu bildikleri için Kağan'dan bu konuda yardım istediklerini yazar (Gumilev 1396/2017: 60). İstemi Yabgu da Soğdluların bu taleplerini kabul ederek, 567 yılında Maniakh önderliğindeki bir Soğdlu heyeti Sasani sarayına gönderir (Menander Protector 1985: 111). Bu bilgilerden hareketle Soğdluların, İran'a ipek satıp, maddi açıdan kâr elde etmek istedikleri aşikârdır. Aslında bu durum Sasani tacirleri için de kazanç kapısı demektir. Zira Sasani tacirleri de Soğdlu tacirler ile yapacakları ticari alışverişler sayesinde kâr elde etme fırsatını yakalayacaktı. Ancak Menander'in aktardıklarına göre, Göktürk elçilerin taleplerinden çok da memnun olmayan Hüsrev Anuşirvan, topraklarından Sasani ülkesine serbest giriş verme konusunda isteksiz olduğu için, cevabını bir sonraki güne kadar ertelemeyi uygun gördü. Bu erteleme işinden pek memnun kalmayan Soğdlu elçiler, bir an önce bu konunun netleşmesi için Anuşirvan'a ısrar etmeye başladılar. Anuşirvan da meclisi toplayarak, Soğdluların bu isteklerini orada görüşmek istedi. Bu sırada Sasani sarayında yaşayan ve Akhun kavminden olan Katulph adında biri, Anuşirvan'a ipeği reddetmesini değil, adil fiyatını ödeyerek satın almasını ve bunları elçilerin gözleri önünde yakmasını önerdi. Bu sayede adaletsizlik yaptığı için suçlanmayacak; fakat Göktürklerden ham ipek almak istemediği anlaşılacaktı. Böylelikle ipekler yakıldı ve Soğdlar bütün bu olanlardan hiç de memnun olmayarak ülkelerine dönmek zorunda kaldılar (Mangaltepe 2009: 93-94; Menander Protector 1985: 111-113). Menander'in, Hüsrev Anuşirvan'ın Soğdluların isteklerini kabul etmemesinin nedenini, Akhun kavminden olan ve Sasani sarayında yaşayan Katulph'un siyasi girişimlerine bağlamaya çalışması pek makul görünmemektedir. Bu konuda farklı görüş bildiren Denis Sinor ise, Sasani şahının, Soğdlular ile işbirliği yapması durumunda onların, Sasani tacirleri dışında yabancı tacirlere de İpek satabileceklerini; Soğdluların, Sasani tacirleri karşısında daha nüfuzlu hale geleceğinden endişelendiği için, Soğdlular ile anlaşmaya yanaşmadığını aktarır (Sinor 2008: 302). Denis Sinor'un yabancı tacirlerden kasıt ifadesi, Bizanslı tacirlerinin olması kuvvetle muhtemeldir. Carter Vaughn Findley de, Soğdluların direkt olarak Bizans ile

ticaret yapmak istediklerini yazar (Findley 2005: 40). Elbette Denis Sinor ve Carter Vaughn'un öne sürdüğü bu görüşler oldukça mantıklı gözükmektedir. Sasanilerin İpek üretimindeki sırrı keşfedip ipeği bolca, üstelik daha iyi kalitede üretmeye başladıkları bilgisini dikkate aldığımızda (Roux 1990: 30) Soğdluların asıl hedefinin Sasanilere ipek satmak olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sasani şahının, Göktürk himayesindeki Soğdluların, Göktürkler adına Sasani ülkesinde casusluk yapabileceğini ve bunun sonucunda Göktürklerin atları ile birlikte İran'ı ele geçirebileceğinden endişe duyduğundan ötürü, Soğdlular ile anlaşmak istememiş olabilir (Ligetti 1986: 60; Heyd 2000: 18). Hüsrev Anuşirvan'ın, Orta Asya bölgesini gerek siyasi gerekse de ticari anlamda etkisi altına alan Göktürk gücünden çekinmesinden dolayı, onların gönderdiği elçilerin isteklerini reddetmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle Sasani şahı, Soğdlu tacirlerin kendisine getirdiği ipekleri onların gözü önünde yakmasının yanı sıra bazı Türk elçilerini de zehirleyerek, Soğdlular ile anlaşma yapmak istemediklerini Göktürlere açık şekilde ilettiler (Menander Protector 1985: 113; Golden 1992: 128). Sasani şahının, Türk elçilerini öldürmesi aslında bir savaş sebebiydi (Gömeç 2012: 72). Yaşanılan bu gelişmeleri öğrenen İstemi Yabgu oldukça rahatsız oldu. Soğdlu taciri Maniakh ise, liderleri olan İstemi'ye, Bizans'ın diğer milletlerden daha fazla ipeğe ihtiyaç duyduklarını söyleyerek, onlara ipek satmanın daha kârlı olacağını belirtti (Xinru 2010: 82). Anlaşılabileceği üzere, Soğdlu tacirler, Göktürk ve Sasani arasında vuku bulan krizi, daha da önemlisi Anuşirvan tarafından öldürülen Türk elçileri meselesini çabucak unutarak, Bizans'a ipek satıp, kâr elde etmeyi amaçlamışlardır. Tam da bu konuda Mori'nin Soğdlular ile ilgili şu ifadesi aklımıza gelmekte: "Ticari çıkar olan bir yerde Soğdluların izine rastlamamak mümkün değildir (Masao 1983: 340). Hatta bazı Çin gezgin seyyahları da, örneğin Xuanzang, Soğdluları; güvenilmez, hileci, sahtekâr, zenginlikten başka hiç bir şey düşünmeyen kişiler olarak tanıtmıştır (Eker 2012: 84). Oysa İstemi Yabgu, Soğdlu tacirler gibi, ticari kâr elde etme düşüncesinden ziyade, Sasanilere siyasi açıdan bir ders verilmesinin gerekli olduğu kanaatindeydi. Neticede Sasaniler, Türk elçilerinin ölümüne sebep olmuşlardı. Bunun bir şekilde intikamının alınması gerekliydi. İşte İstemi Yabgu bu amaç doğrultusunda, Sasanilerin en büyük rakibi olan Bizans ile kurulacak olan siyasi bir ittifak sayesinde, Sasanilere ağır bir darbe vurulacağını düşündü (Twitchett ve Wechsler 2008: 223). Bu açıdan, Soğdlu tacirler ile İstemi Yabgu'nun, Bizans ile irtibat kurmalarının temelinde, farklı hedeflerin olduğunu belirtmek gerekir. Menander'in aktardığına göre, İstemi Yabgu tarafından görevlendirilen Maniakh adlı elçi, yanına aldığı tacirler ile birlikte Bizans ülkesine gitti (Menander Protector 1985: 111). Tarihte bu, Orta Asya'dan Doğu Roma'ya giden ilk resmî heyet olarak kayıtlara geçti (Kafesoğlu 1972: 100; Simocatta 1986: 121). Türk heyetinin, Bizans ülkesine giderken hangi yollardan geçtiklerini net olarak bilememekteyiz. Ancak o dönemin şartlarından ötürü, yolculuğun oldukça uzun sürmüş ve Kafkasya'ya oradan da mutat yoldan Bizans'a varıncaya kadar birçok memleket, dik ve karla örtülü dağlar, düz, ormanlık bölgeler, bataklıklar ve

nehirlerden geçilerek 563 yılında İstanbul'a ulaşılmıştır.⁵ (Ligetti 1986: 60). Bazı kaynaklar, İstemi Yabgu'nun, elçiler vasıtasıyla Bizans imparatoru II. Justinian'a (565 – 578) gönderdiği bir mektuba işaret eder. Menander bu mektubun İskit dilinde yazılmış olduğunu kaydeder (Menander Protector 1985: 115). Bizans imparatoru, İstemi'nin göndermiş olduğu elçilerden ve mektuptan dolayı oldukça memnun olmuştur. Çünkü Justinian, Sasanilere karşı mücadele içerisine girmiş olan İstemi ile ortak çalışmanın kendisine siyasi ve ticari avantajlar sağlayacağı kanısındaydı. Siyasi avantaj olarak, Justinian'ın Sasanilere karşı, Mezopotamya, Kafkasya ve Balkan bölgeleri üzerinde nüfuzunu arttırmak istemesi. Ticari avantaj olarak ise, Bizans tacirlerinin, Sasani Devleti'nin herhangi bir engeline takılmadan uzakdoğu ülkeleri ile alışveriş yapmalarının önüne açmak ve bunun yanında Sasanilerin bu bölgedeki ticari faaliyetlerine sekte vurulması hedeflenecekti. Bu sebeplerden ötürü Bizans imparatoru, Göktürklerin ittifak teklifini oldukça sıcak karşıladı. Menander eserinde, Bizans İmparatoru ve Türk elçileri arasında geçen bazı ittifak konuşmaları hakkında bilgi vermektedir (Menander Protector 1985: 116-117). Menander her ne kadar Göktürk ve Bizans ittifakını daha çok Bizans perspektifinden ele almış olsa da konumuzla ilgili aktardıkları bilgiler oldukça önemlidir. Burada sorgulanması gereken husus, Bizans İmparatoru'nun gerçekten de Göktürkler ile sadık bir anlaşma yapmak isteyip istemediğidir. Bu konuda Menander'i esas aldığımızda, Bizans imparatoru'nun, İstemi Yabgu ile samimi bir anlaşma yapmak istediğini belirtir (Menander Protector 1985: 117). Bu anlaşmaya göre, iki devlette, herhangi bir düşman saldırısına karşı birlikte hareket etme konusunda birbirlerine söz verdiler. Bu şart, bizzat Bizans İmparatoru tarafından istenmiş ve İstemi Yabgu da teyit etmişti (Palaz 2003: 29). Bu anlaşmayı yerine getirmeyen tarafın da en korkunç belalara uğraması dilendi (Ligetti 1986: 62). Göktürk ve Bizans arasında yapılan bu yeminli anlaşmadan sonra, John of Ephesus'in ifadesiyle Bizans, II. Justinian'ın, saltanatının yedinci yılında Zemarchus adındaki bir elçisini Göktürlere gönderdiğini yazar (John of Ephesus 1960: 425). Justinian'ın gerek İstemi Yabgu ile olan ilişkileri perçinlemenin yanı sıra Sasanilere karşı yürütülecek olan mücadelelerin plan ve programlarını netleştirmek için Zemarchus'ı, İstemi Yabgu'nun yanına gönderdiği kuvvetle muhtemeldir. Ama bu zamanda Göktürklerin düşmanı olan bazı Avar toplulukların, Bizans devleti içinde yaşadığını düşündüğümüzde, Bizans'ın, Göktürlere karşı pek de samimi olmadıkları anlaşılmaktadır. Modern eserlerden öğrendiğimize göre, daha önce Göktürklerin, Avarlar ile yaptıkları savaştan sonra yirmi bin Avar savaşçısının aileleri ile batıya yani Bizans tarafına kaçtıkları bilinmektedir (Kardos 2008: 201). Avar Kağanı Kandikh'ın, Bizans İmparatoru Justinian'a elçiler gönderdiği ve Justinian'ın Avarlar ile anlaşarak

⁵ Daha sonra Bizans İmparatoru Justinian tarafından görevlendirilecek olan Zemarkhos başkanlığındaki Bizans elçileri de, Türk elçileri ile birlikte Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar Denizi yolu vasıtasıyla İstemi Yabgu'nun yanına gideceklerdir (Kafesoğlu, 101).

onları Bizans'ın düşmanları olan bazı kabilelere karşı kullanmak istediği hakkında bilgiler gözardı edilemez (John of Ephesus 1960: 428; Kurat 1972: 26). Tabii bu durumu yakından takip eden İstemi Yabgu, elçileri aracılığı ile Bizans'a gönderdiği mektupta, Göktürklerin düşmanlarına sahip çıkmaması gerektiğini vurgulamıştı (Özcan 2021: 7). Bunun karşılığında Justinian, tatbik ettiği türlü siyaset oyunları ile Göktürk ve Bizans ilişkilerinin bozulmaması adına Avar konusunda İstemi Yabgu'yu rahatsız edecek her türlü adımlardan uzak duracağına dair ona söz vermişti. Ancak Menander'den öğrendiğimize göre, Bizans bu konuda verdiği sözü tutmayacaktır (Menander 1985: 173-174). Bu arada Göktürk ve Bizans yakınlaşmasını öğrenen Hüsrev Anuşirvan, bu durumdan oldukça tedirgin olacaktır ve kendisi Sasanilere karşı oluşturulan bu ittifak bloğunu dağıtmak için, Göktürkleri yanına çekmeye çalışacaktır. Bu bağlamda, Sasani şahı Hüsrev Anuşirvan, İstemi Yabgu'ya bir elçisini göndererek, daha önce Göktürk elçilerine yapmış olduğu kötü davranışını telafi etmeyi düşündü. Aksi takdirde Göktürk ve Bizans askerlerinin birlik olup, Sasani ülkesine saldırma durumu mümkündü. Ancak *Kârnâmê-î Anuşirvan*'da İstemi Yabgu'nun, Hüsrev Anuşirvan'a gönderdiği bir mektupta onunla yaptığı anlaşmayı bozduğundan ötürü pişman olduğunu ve bundan sonra Bizans ile ittifak kurmayacağı kaydedilir. Yukarıda aktarılan bilgilerin tarihi gerçeklikler ile örtüşmediğini ifade etmek gereklidir. Çünkü İstemi ve Anuşirvan arasındaki ittifakın bozulmasından pişman olan asıl kişi, Anuşirvan'dı (Yâddaşhâ-yi Hüsrev Anuşirvan 1310/1931: 9-11). Hüsrev de böyle bir olayın yaşanmaması için, Göktürkleri kendi tarafına çekmek için yoğun çaba harcadı. John of Ephesus bu konuda Anuşirvan'ın Türk Kağanını etkilemek için, ona; altın, inci gibi değerli şeylerin yanı sıra 2000 esir kadını da göndermeye çalıştığını kaydeder. Ancak rivayete göre, kendilerini Kağan'a teslim etmek istemeyen bu kadınlar bir nehre atlayarak intihar etmişlerdir (Palaz 2003: 25). Lakin Ephesus'un aktardığı bu bilgileri farklı kaynaklardan teyit etmek güçtür. Ancak Ephesus'un bu rivayetini dikkate alsak bile, İstemi Yabgu'nun, Sasanilerin bu olumlu adımına pek sıcak bakmayacağı gerçeğidir. Çünkü Sasani sarayına gönderilen bazı Türk elçilerinin bizzat Sasani şahı tarafından öldürülmesi göz önüne alındığında Akhunların Göktürlere karşı takındığı düşmanca tavrın, İstemi tarafından kolayca unutulmayacağı kuvvetle muhtemeldi. Bu açıdan İstemi Yabgu, Göktürk ve Bizans ittifakını perçinlemek için Göktürk ülkesine gelen Bizans elçisi Zemarchus'un önünde Sasani elçilerine soğuk davranarak, onlar ile anlaşmak istemediğini açık şekilde göstermiştir (Menander Protector 1985: 121-123; Chavannes 2007: 264-265). İstemi Yabgu bu olaydan sonra, Sasani ülkesine saldırmanın gerekli olduğu kanaatindeydi. Zaten kendisi Bizans'ın bu konuda hemfikir olacağını düşünmekteydi. İstemi Yabgu, Sasani elçilerine sert davrandıktan sonra İran'ın doğu bölgelerinde ait bazı ipek kervan yollarını 570'li yıllarda ele geçirdi (Reza 1389/2010: 97). Göktürklerin 569 ve 570 yıllarında Sasanilere karşı geniş çaplı bir sefer başlattıkları anlaşılmaktadır. Bu seferler sonucunda Sasanilerin daha önce Akhunlardan aldıkları topraklar, İstemi Yabgu'nun eline geçti (Litvinsky, Harmatta 1992: 360). Bizans tarihçisi, Warren, Treadgold de Göktürklerin bu zamanda Sasanilerin kuzeyine saldırdıklarını yazar (Treadgold 1987: 222). Ancak Göktürk

orduları, Sasanilerin, Hüsrev adını verdikleri müstahkem kale yüzünden bu saldırılarını geçici olarak durdurmuşlardır. Hüsrev Anuşirvan, Göktürk saldırılarının sebebini Bizans'ın kışkırtması sonucu yaşandığını bildiği için, Bizans'a karşı sert tavır takınacaktır (Christensen 1378/1999: 269; Whittow 2018: 272).

Göktürklerin, Sasanilere karşı yapmış olduğu bu kritik saldırılara rağmen Bizans'ın herhangi bir adım atmaması, Göktürk ve Bizans arasında yapılan anlaşmanın sorgulanmasına neden oldu. Elbette Göktürklerin Orta Asya'da, Bizans'ın Anadolu da hüküm sürdüklerini dikkate aldığımızda iki devlet arasında coğrafi bir uzaklığın olduğu aşıkardır. Fakat Göktürkler, Sasanilerin doğu sınırlarına saldırdığı sırada, Bizans ise Sasaniler'in batı sınırlarına akınlar düzenleyerek Hüsrev Anuşirvan'a ağır bir darbe vurabilirdi. Böylece iki farklı cephede savaşmak zorunda kalacak olan Sasani ordusu, Göktürk ve Bizans saldırıları sonucunda yenilgiye uğratılacaktı. Zaten Bizans'ın, MS 3. yüzyıldan itibaren her fırsat bulduğunda Sasanilerin batı sınırlarına ve onların egemen oldukları bölgeler üzerine seferler düzenleyerek onlara çetin günler yaşattığı bilinmektedir. Ancak Bizans bu sefer bu fırsattan yararlanmak yerine geri planda kalmayı tercih etmiştir. Bu da, Göktürklerin, Sasaniler karşısında yalnız kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu açıdan Bizans'ın, Sasanilere karşı Göktürlere destek vermemesinin nedeni, coğrafi uzaklıktan ziyade Göktürkler ile yaptıkları anlaşmayı tatbik etmemesi ile ilgilidir. Tabii bu konunun, Bizans'ın içinde bulunduğu mevcut şartlar ile alakalı olabileceği gerçeğini de gözardı etmemek gereklidir. Bizans tarihçisi Vasilev'in yazdığına göre, 565 ile 610 devir (Justinian'ın iktidar yılları denk gelmekte), Bizans tarihinin en perişan devirlerinden biridir: Anarşi, sefalet ve afetler imparatorluğu kasıp kavurmuştu. Yaşanılan bu keşmekeşler yüzünden Justinian dönemi tarihçisi Efes'li Yuhanna dünyanın sonunun yaklaştığına dair bir görüş ortaya koymuştur (Vasiliev 2016: 203). Aslında Bizans'ın içinde bulunduğu bu kaos ortamı bizlere, daha önce Göktürk ve Bizans arasında yapılan anlaşma gereği, ortak düşmanlara karşı birlikte hareket edileceği konusunda verilen sözü ve bu söze uymayan tarafın da en ağır musibetlere uğraması dileğini, anımsattı. Zira bu zamanda Bizans tam da bu musibetlere uğramış görünmekteydi. Bazı araştırmacılar, Göktürk ve Bizans ittifakının sonuçsuz kalmasının nedenini, Justinian'ın, Göktürklerin sahip oldukları askeri gücü yetersiz bulmasına bağlasa da bu pek gerçeği yansıtmamaktadır (Vasiliev 2016: 204). Çünkü kendisini, Bizans İmparatoruna, "Dünyada yedi iklim ve yedi ırkın büyük Kağanı" olarak tanıtan İstemi Kağanı'nın ordusu, Orta Asya'da akınlar yaparak büyük zaferler kazanmıştı (Turan 2012: 107). Ve bu ordu bu zamanda devrin güçlü devletlerinden biri sayılan Sasanilerin doğu ve kuzey sınırlarına akınlar yaparak Anuşirvan'ı zor durumda bırakmakla meşguldü. Bu arada Pigulevskaya'nın aktardıklarına göre, Anuşirvan'ı meşgul eden diğer bir önemli mesele, deniz ticareti açısından stratejik bir konuma sahip olan Yemen'in fethi idi. Yukarıda değindiğimiz gibi, Göktürk orduları 569 ve 570 yıllarında Sasani sınırlarına saldırılar düzenlemişti. Tam bu dönemde Anuşirvan, Vahriz adındaki bir komutanını Yemen'i ele geçirmekle görevlendirdi (570) ve kendisi bu

görevi başarıyla tamamladı (Pigulevskaya 1353/1974: 111). Tabii Anuşirvan'ın bu konuda başarılı olmasının nedenleri arasında, Göktürk ve Bizans ittifakının sonuçsuz kalması da etkilidir.

571 yılına geldiğimizde Sasaniler, rakibi Göktürlere karşı seferler düzenledi. Bu seferler sonucunda Zabulistan, Tohoristan, Kabulistan bölgeleri Hüsrev Anuşirvan tarafından ele geçirildi. Ancak Sasani ordusu, Göktürklerin direnişleri nedeniyle Soğd bölgesini ele geçiremedi (Reza 1389/2010: 97). Soğd gibi stratejik ve ticari bir bölgenin İstemi Yabgu'nun kontrolünde kalması, Göktürklerin, Sasaniler karşısında elini güçlendirdi. İki devlet arasında yapılan anlaşma gereği, Göktürkler, Sasani sınırlarından şimdilik geri çekildi (Meşkûr1388/2009: 901). İki devlet arasındaki sınır bölgesinin neresi olduğu konusunda elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır. Ama Pehlevice kaynak *Şehristân-hâ-yî İranşehr'*de geçen şu cümle önemlidir. *İsfendiyar, mukaddes Behram ateşini, Nawâzag Şehristânı'nda yakarak mızrağı sapladı [ve ardından]; Yabgu Hakan, Sinjebik Hakan, Çöl Hakan, Büyük Hakan, Gohram, Tuzâb ve Xiyônân Şahı Ercasb'a mektup göndererek onların, bu mızrağa iyi bakmalarını ve mızrağı yerinden çıkarmanın İranşehr'e saldırmış kabul edeceğini ilettiler* (Oryan 1392/2013: 221) Metinden geçen Sinjebik Hakan'ın, İstemi Yabgu olduğu aşikardır. Bu metni esas aldığımız iki devlet arasındaki sınır bölgesinin Nawâzag⁶ olması muhtemeldir. Ancak genellikle iki devlet arasındaki sınır bölgesinin Ceyhun olduğu yönündedir.

Bu arada Sasani ve Bizans arasındaki mücadeleler, kökleşmiş sorunlardan ötürü kaldığı yerden devam edecektir. Bazı araştırmacılar 571-yılında vuku bulan Sasani ve Bizans savaşının nedenini, İstemi Yabgu'nun başarılı politikasına bağlamaktadır (Kafesoğlu 1972: 101). İstemi Yabgu'nun bu konuda başarılı politika izlediği aşikardır. Ancak, Sasani ve Bizans arasında bulunan kronik sorunlardan ötürü, bu iki devlet arasındaki savaşların kaçınılmaz olduğu gerçeğidir. Sasanilerin, Bizans'a karşı kazanacağı başarılar sonucunda, Bizans İmparatoru Justinian'ın akıl sağlığının bozulmasına dahi neden olacaktır (Gregory 2013: 168; Vasilev 2016: 204).

SONUÇ

Göktürkler ve Sasaniler arasında kurulan ittifak sonucu Akhunların ortadan kaldırılması, Göktürklerden ziyade, daha çok Sasanilerin işine yaramıştır. Çünkü Hüsrev Anuşirvan'ın, yıllarca seleflerinin başına bela olan Akhun sorununu, Göktürklerin yardımı ile bertaraf etmesi, onu İran ülkesinde daha da meşhur yapmasının yanı sıra, Sasani nüfuzunun da Orta Asya'ya doğru sirayet etmesinin önünü açtı. Tabii İstemi Yabgu da, henüz Göktürk devletinin kuruluş yıllarına yakın, doğu ve batı dünyasına karşı yürüttüğü stratejik politikaları sayesinde gücünü, Orta

⁶ Nawâzag'ın Belh bölgesinde olduğu düşünülmektedir (Oryan 2002: 49).

Asya'dan İran'a oradan Bizans ülkesine kadar etkili şekilde hissettirmeyi başarmış, nadir liderlerden birisidir.

İstemi Yabgu ile Hüsrev Anuşirvan arasındaki İpek Yolu hâkimiyet meselesi iki devlet arasında tam olarak çözüme kavuşmamıştır. Zira ne Göktürkler ne de Sasaniler, İpek Yolu'nun Doğu ve Batı güzergâhlarının tümünü ele geçirebildiler. Elbette böylesi uzun bir ticari yol ağını yani yaklaşık 8000 km uzunluktaki İpek Yolu'nu ele geçirmenin oldukça güç olduğu gerçeğidir. Ancak iki lider arasındaki mücadeleler neticesinde, İpek Yolu'nun Doğu güzergâhının kritik bir parçasını oluşturan Soğd gibi bölgenin, Göktürklerin kontrolünde kalması, İstemi ile Anuşirvan arasındaki rekabetin İstemi lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Fakat işaret ettiğimiz gibi, İstemi ve Anuşirvan arasında kesin çözüme kavuşmayan İpek Yolu meselesi, haleflerine miras olarak kalacaktır. Bu nedenle halefleri, İpek Yolu'nun egemenliği yüzünden birbirlerine karşı çetin mücadeleler vereceklerdir.

Sasanilere karşı Göktürkler ile hareket edemeyen diğer bir ifadeyle bu konudaki fırsatları tepen Bizans ise, ezeli rakibi olan Sasanilere ciddi zararlar verme fırsatını kaybetti. Bu da Hüsrev Anuşirvan'ın daha sonra yalnızlaşan Bizans'a karşı bilhassa Mezopotamya ve Kafkas bölgelerinde daha etkin politikalar izlemesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AYDINLI, O. (2014). "İslâm Hâkimiyetine (II. /VIII. Asır) Kadarki Dönemde Soğd Havzasının İktisadî ve Sosyo kültürel Dinamikleri". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 32: 99-126.
- AZARPAY, G. (1981). *Sogdian Painting: the Pictorial Epic in Oriental Art*. California: University of California Press.
- BADAMCHI, H., PAŞAZANOS, H. (1393/2014). "Baz Guşe-yi Caddeyi Ebrîşem: İritabatı ve Ber hem Koneş Ferhengha-yi İran ve Çin Hem Zeman ve Seferha-i Chang Kien Ber Merzha-yi Şark-I Şehinşah-I Eşkani". *Faslname-yi İlmi*, 22: 5-28.
- BARATOVA, L. S. (2001). "Orta Asya'daki Türk Kağanlığı (MS 600- 800)". *Türkler Ansiklopedisi* (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 142-154.
- BARTHOLD, V.V. (1927). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- BECKWITH, C. (2009). *Empires of the Silk Road A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton: Princeton University Press.
- BEL'AMÍ, E. A. (1353/1974). *Tarih-i Belamî* (tsh. M. T. Bahar ve M. P. Genabadi). Tahran: İntişârât-ı Zavar.
- BİVAR, A. D. H. (1983). "The History of Eastern Iran". *The Cambridge History of Iran* (ed. E. Yarshater). Cambridge: Cambridge University Press, 181-231.
- BİVAR, A.D.H. "Hephthalites." *Encyclopedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/hephthalites> [Erişim Tarihi: 1.3.2023]
- BOULNOIS, L. (1966). *The Silk Road* (çev. D. Chamberlain). George Allen and Unwin.
- BRUNNER, C. J. "Akşonvâr". *Encyclopædia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/aksonvar-the-imperfect-recording-in-arabic-tabari-i-p> [Erişim Tarihi: 1.2.2023]
- CHAVANNES, E. (2007). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri* (çev. M. Koç). Ankara: Selenge Yayınları.

- CHRISTENSEN, A. (1378/1999). *İran Der Zaman-ı Sasaniyan* (çev. R. Yasmi). Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir.
- DARYAEE, T. (2002). *Šahrestānīhā ī Ērānšahr A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History in Persian*. California: Mazda Publishers.
- DEBEVOISE, N. (1938). *The Political History of Parthia*. Chicago: University of Chicago Press.
- DRESDEN, M. J. (1983). "Soğdian Language And Literature". *The Cambridge History of Iran* (ed. E. Yarshater). Cambridge: Cambridge University Press, 1256-1229.
- DURŞUN, A.A. (2002). "Akhunlar (Kionit / Hyon) ve Eftalitler Çağında Maverâünnehir ve Horasan'da Türkler". *Türkler Ansiklopedisi* (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 831-844.
- DUSTHAH, C. (1371/1992). *Avesta, Köhneterin Surudha Ve Metinha-yi İran*. Tahran: İntişarat-ı Morvarid.
- DAFFINÁ, P. (1395/2016). *İran Sâsâni Ez Didgâh-ı Menabi-yi Çini* (çev. Nazanin Khalilipoor). Tahran: İntişârât-ı Avaye Khavar
- GUMILEV, L.N. (1396/2017). *Tarihi Turan (Türkan-ı Kadim)* (çev. P.Şahmersi). Tahran: İntişârât-ı Ahtar.
- EBU HANİFE DİNEVERÎ. (1371/1992). *Ahbâr'üt-Tivâl* (çev. M. Damğani). Tahran: İntişârât-ı Bünyad-ı Ferheng.
- EKER, S. "Orta Asya'nın Gizemli Halkı: Soğdlular, Soğd ve Soğdca". *Türkbilig*, 24: 77-92.
- EL-İSTAHİRÎ. (1340/1961). *Mesâlik ve'l-Memâlik* (haz. İreç Efşar). Tahran.
- EBERHARD, D. W. (1942). *Çin'in Şimal komşuları* (çev. N. Uluğtuğ). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- EBERHARD, D. W. (1947). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- ENOKI, K (1959). "On the Nationality of the Ephthalites". *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*. 18: 1-58.
- FİNDLEY, C. V. 2005. *The Turks in World History*. Oxford: Oxford University Press.
- FRYE, R. N. (1984). *The History of Ancient Iran*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung Pupliching
- FRYE, R. N. (1998). *The Heritage of Central Asia*. Markus Wiener Publishers.
- GABAİN, V.A. (1983). "Irano-Turkish Relations in the Late Sasanian Period". *The Cambridge History of Iran* (ed. E. Yarshater). Cambridge: Cambridge University Press, 613-614.
- GHARIB, B. (1376/ 1997). "Soğdiha ve Cadde-yi Ebrişem". *Mecelle-yi İran Şinaht*, 5: 247-281.
- GIBB, H.A.R. (1923). *The Arab Conquests in Central Asia*. The Royal Asiatic Society.
- GOLDEN, P. (1992). *An Introduction to the History of Turkic Peoples*. Otto Harrassowitz.
- GOLDEN, P. (2011). *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford Press.
- GREGORY, T.E. (2013). *Bizans Tarihi* (çev. E. Ermert). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- GROUSSET, R. (2011). *Bozkır İmparatorluğu* (çev. R. Uzmen). Ankara: Ötüken Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (2012). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Berikan Yayınları.
- HARMATTA, J., LITVINSKY, B. A. (1992). "Tokharistan and Gandhara under Western Türk Rule (650-750)" *History of Civilizations of Central Asia* (ed. B. A. Litvinsky, C. Guang-da, R. Samghabadi). UNESCO Pupliching, 358-383.
- HEYD, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (çev. E. Ziya. Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İBN HAVKAL (2014). *10. Asırda İslam Coğrafyası* (çev. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- EL- YA'KÜBÎ (1382/2003). *Tarih-i Ya'kübî* (I) (çev. M. İbrahim Ayeti). Tahran: İntişarat-ı İlmi Ferhendi.
- İBNÜ'L-BELHÎ, *Farsname*. (tsh, Nicholson Rayned). Tahran 1385/ 2006.
- JOHN OF EPHESUS (1960). *Ecclesiastical History* (çev. P. Smith). Oxford: Oxford Press.
- KAFESOĞLU, K. (1972). *Türk Millî Kültürü*. Ankara: Ötüken Yayınları.

- KURAT, A. N. (1972). IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARDOS, S. S. (2008). "The Avars", *The Cambridge History of Early Inner Asia* (ed. D. Sinor). Cambridge: Cambridge University Press, 206-224.
- KHODADAD, R. (2017). *Reorienting the Sâsânians East Iran İn Late Antiquity*. Edinburgh: Edinburgh Press.
- KLİMA, O. Bahrâm V. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/bahram-05> [Erişim Tarihi: 1.2.2023]
- KONUKÇU, E. (2002). "Akhunlar." *Türkler Ansiklopedisi* (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 827-830.
- LALITHA, V. (1991). The Silk Route. *Proceedings of the Indian History Congress*. 52: 894-902
- LIGETTI, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya* (çev. S. Karatay). TTK Basımevi.
- LİTVİNSKY, B. A. (1996). "The Hephthalite Empire". *History of Civilizations of Central Asia* (ed. B. A. Litvinsky, C. Guang-da ve R. Samghabadi). Unesco Pupliching, 138-154.
- LIU, X. (2010). *The Silk Road in World History*. Oxford: Oxford University Press.
- LURJE, P. (2017). "Soğdiana ı. The Name". *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/Soğdiana-name/> [Erişim Tarihi: 1.2.2023]
- MAKDİSİ. (1385/2006). *Ahsenü't-Takasim* (çev. Al. Münzevi). Tahran: İntişârat-ı Kumeş.
- MANGALTEPE, İ. (2009). *(Menandros ve T. Simokattes) Bizans Kaynaklarında Türkler*. Ankara: Doğu Kütüphanesi.
- MARSHAK, B. (2002). "Türkler ve Soğdular". *Türkler Ansiklopedisi* (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). Ankara: Türkiye Yayınları, 170-178.
- MARSHAK, B. I., NEGMATOV, N. N. (1992). "Soğdiana". *History of Civilizations of Central Asia* (ed. B. A. Litvinsky, C. Guang-da, R. Samghabadi). UNESCO Pupliching, 237-278.
- MASAO, M. (1983). "Soğdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri". *Belleten*, 17:339-351.
- MENANDER PROTECTOR (1985). *History of Menander the Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes* (çev. R. C. Blockley). Francis Cairns.
- MCGOVERN, W. M. (1939). *The Early Empires of Central Asia: A Study of the Scythians and the Huns and the Part They Played in World History: The University of North Carolina Press*
- MES'ÛDÎ, Ali b. H. (1396/2017). *Mürüçü'z-Zeheb* (çev. E. Pâyende). Tahran: İntişârat-ı İlmi Ferhengi.
- MEŞKÛR, C. (1388/2009). *Tarih-i Siyasi Sasaniyan*. Tahran: İntişârat-ı Dunya.
- MORSALPOUR, M., MARZIEH, F. (1396/2017). "Berresi-yi Cayigah-i Cadde-yi Ebrişem Der Doran-ı Sasaniyan". *Tarihname-yi Harezmi*, 18: 163-175.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-kısas* (1318/1939). (tsh. M. Bahar).
- OSTROGORSKY, G. (2012). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (çev. T. Alkaç). İstanbul: Alfa Tarih.
- ÖZCAN, A. T. (2021). *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- PALAZ, H. (2003). *Göktürk-Bizans İlişkileri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- PROCOPIUS. (1914). *History of the Wars, Books I and II* (çev. H. B. Dewing). Harvard: Harvard University Press
- PIERRE, I. (1382/2003). *Ketibeha-yi Ahamenşi* (çev. N. Halhali). Tahran: İntişârat-ı Emir Kebir.
- PİGULEVSKAYA, N. (1353/1974). *Tarih-i İran* (çev. K. Keşaverzi). Tahran: İntişârat-ı Peyam.
- REZA, İ. (1389/2010). *İran ve Türkan Der Rüzigâr-ı Sâsâniyan*. Tahran: İntişârat-ı İlmi ve Ferhengi.
- ROUX, J. P. (2004). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (çev. L. Arslan). Ankara: Kabcacı Yayınları.
- POTTS, D. (2018). "Sasanian Iran and Its Northeastern Frontier: Offense, Defense, and Diplomatic Entente". *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity Rome, China, Iran, and the Steppe, Ca. 250-750* (ed. N. Di Cosmo). Cambridge University Press, 287-301.

- RUBIN, Z. (2008). "Persia and the Sasanian Monarchy (224-651)". *The Cambridge History of Iran* (ed. E. Yarshater). Cambridge: Cambridge University Press, 613-614.
- SAID, Oryan. (1392/2013). *Rahnema-i Ketibeha-yi İrani Miyane*, Tahran: İntişârât-ı İlmi.
- SCHMİTT, R. (1991). *The Bistun Inscription of Darius the Great, Old Persian Text*. Corpus Inscriptionum Iranicarum.
- ŞEHBAZİ, Ş. (1389/2010). *Tarih-i Sasaniyan*. 1392/2013. İntişarat-ı Neşri Danuşgah-i.
- SINOR, D., KLYASHTORNY, S. G (1992). "The First Türk Empire (553-682)." *History of Civilizations of Central Asia* (ed. A. Litvinsky, C. Guang-da, R. Samghabadi). UNESCO Publishing, 321-242.
- SİNOR, D. (2008). "The Establishment and Dissolution of the Türk Empire" (ed. D. Sinor). *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, 285-313.
- STAVISKY, B. (2002), "İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi". *Türkler Ansiklopedisi* (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 401-435.
- STRANGE, G. L. (1930). *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Moslem conquest to the time of Timur*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SZEMERÉNYI, O. J. L. (1980). Four Old Iranian ethnic names: Scythian, Skudra, Soğdian, Saka. *Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 9: 5-47.
- The History of Theophylact Simocatta* (çev. M. Whitby). Clarendon Press.
- TABERİ. (1398/2019). *Tarih-i Taberî* (çev. E. Pâyende) (11. baskı). C. 2. Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- TAŞAĞIL, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TEKİN, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University Press.
- TEZCAN, M. (2004). "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3: 96-123.
- TOGAN, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- TREADGOLD, W. (1987). *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press.
- TURAN, O. (2012). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- TWITCHETT, D. ve HOWARD, W. (2008). "Sui and T'ang China, 589-906". *The Cambridge History of China* (ed. D. Twitchett ve J. Fairbank). Cambridge University Press, 150-236.
- VAISSIÈRE, É. D. (2005). *Sogdian Traders: A History* (çev. James Ward). Brill Publishers.
- VAISSIÈRE, É. D. (2011). "Sogdiana Iii. History and Archeology". *Encyclopædia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/Soğdiana-iii> [Erişim Tarihi: 4. 4. 2022].
- VASILIEV, A. (2016). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (çev. T. Alkaç). İstanbul: Alfa Tarih.
- WOLSKI, J. (1383/2004). *Şehinşah-ı Eşkani* (çev. M. Sakieb Fer). Tahran: İntişarat-ı Kaknus.
- WHITTOW, W. *Byzantium's Eurasian Policy in the Age of The Türk Empire. Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity Rome, China, Iran, and the Steppe, Ca. 250-750*. Cambridge: Cambridge University Press.
- YÂDDAŞHÂ-YI HÜSREV ANUŞIRVAN (1310/1931). (tsh. A. Asger Rahim Safevi). Tahran,
- YILDIRIM, K. (2016). "İpek Yolu Mefhumundaki Doğrular ve Yanlışlar". *Türk Yurdu*, 2: 291-301.